

تحلیله بر مناسبات اقتصادی ایران و هند: فرصت ها و چالش ها

زهرا مشفق^۱

چکیده

کشور هند با مجموعه ویژگی های ژئوپلیتیکی، فرهنگی و اقتصادی جایگاه ویژه ای در سیاست خارجی ایران دارد. با توجه به نزدیکی جغرافیایی و موقعیت ژئوپلیتیکی ایران و هند دو کشور در سطح منطقه ای منافع مشترک زیادی دارند. اگرچه تحریم های آمریکا علیه ایران، روابط تجاری دو کشور ایران و هند را محدود کرده است، اما انتظار می رود که هند از منافع خود در منطقه به ویژه در خصوص بندر چابهار و افغانستان و آسیای مرکزی چشم پوشی نکند. در این راستا، به نظر می رسد که مهم ترین زمینه های همکاری دو کشور ایران و هند، منافع انرژی هند در خلیج فارس و بندر چابهار است. از مهم ترین ملاحظاتی که باید در تقویت مناسبات دوجانبه ایران و هند مورد توجه قرار گیرد می توان به موارد زیر اشاره کرد: - تعریف پروژه خط لوله گاز ایران - هند، - به کارگیری دیپلماسی اقتصادی و سیاسی هوشمندانه در مقابل کشورهای بازدارنده روابط ایران با هند، - استفاده از ظرفیت های مشترک ایران و هند در افغانستان و - افزایش تنوع محصولات در سبد تجاری.

واژگان کلیدی: هند، مناسبات اقتصادی، انرژی، آمریکا، کشورهای حاشیه خلیج فارس.

مقدمه

ژئواستراتژیکی، از مهم ترین مناطق دنیا به حساب می آید. به عبارت دیگر، به دلیل وجود منابع انرژی، فضای ژئوپلیتیکی و منابع ژئواکونومیک، این کشورها جایگاه مهمی را برای ایفای نقش بازیگران در قالب همکاری، رقابت و حتی کشمکش فراهم می سازند. در این راستا، هند در سال های اخیر به یک قدرت مهم منطقه ای و یک بازیگر کلیدی جهانی در نظام بین الملل تبدیل شده است. با توجه به این که هند توانسته بسیاری از مؤلفه های قدرت ملی (یعنی مؤلفه هایی که یک کشور را قادر به ایفای نقش در امنیت منطقه ای و حتی جهانی می کند) را به دست آورده است، اقدامات این کشور به عنوان یکی از قدرت های جنوب آسیا، سیاست ها، انتخاب های راهبردی و اقدامات کشورهای منطقه یا

امروزه تجارت در عرصه بین الملل به عنوان یکی از مهم ترین عوامل توسعه و رشد اقتصادی کشورها از طریق افزایش فرصت های تجاری و سرمایه گذاری محسوب می شود و پیوستن به زنجیره ارزش افزوده محصولات، سرمایه گذاری در تحقیق و توسعه، سرمایه گذاری مستقیم خارجی و ایجاد فرصت های شغلی را به همراه خواهد داشت. در ایران نیز اهمیت توسعه صادرات غیرنفتی، لزوم دسترسی به بازارهای خارجی را بیش از پیش آشکار می سازد. با توجه به موقعیت ژئوپلیتیکی ایران، بازار مصرف نسبتاً قابل توجهی در کشورهای همسایه وجود دارد. خلیج فارس و اقیانوس هند به عنوان مناطق مهم جغرافیایی، به لحاظ نظریه های ژئوپلیتیکی و

zahra.mmshfeghh@gmail.com

۱- پژوهشگر گروه اقتصاد مقاومتی و برآورد اقتصادی، مرکز پژوهشی امنیت اقتصادی تدبیر، تهران، ایران

اقتصادی و سیاسی دو کشور طی سال‌های اخیر مورد تحلیل و بررسی قرار گرفته است. عوامل تأثیرگذار بر روابط ایران و هند در بخش چهارم توضیح داده شده است. درنهایت، باتوجه به وضعیت موجود در مناسبات دو کشور، ملاحظات و پیشنهادهایی در راستای تقویت روابط دوجانبه دو کشور ایران و هند و رفع چالش‌هایی موجود ارائه شده است.

۱. تبیین توانایی‌های اقتصادی هند

هند با پشت سر گذاشتن یک دوره رشد اقتصادی تقریباً کُند، از دهه ۱۹۹۰ وارد برنامه رشد متوسطی شده است که رو به پیشرفت بوده است به‌نحوی که، رشد اقتصادی این کشور با ورود به قرن بیست‌ویکم سرعت چشمگیری یافت. رشد اقتصادی هند در سال ۲۰۰۰ برابر با ۳/۸ درصد بوده که در سال‌های ۲۰۱۰ به ۸/۴ درصد رسید و در سال ۲۰۱۹ به سطح ۵ درصد تنزل یافت. اگرچه تا قبل از سال ۲۰۲۰، هند سریع‌ترین رشد اقتصادی در جهان را داشت، اما پاندمی ویروس کرونا سبب شده تا در سال مالی ۲۰۲۰-۲۰۲۱، اقتصاد این کشور ۹ درصد کوچک‌تر شود، به‌طوری که در سه ماه آوریل تا ژوئن ۲۰۲۰، سومین اقتصاد بزرگ آسیا با نرخ سالانه ۵ درصد رشد کرد که پایین‌ترین سطح آن در ۶ سال اخیر است. اما به‌رغم، کاهش رشد اقتصادی در هند، پیش‌بینی‌ها حاکی از بازگشت رشد اقتصادی هند در سال آینده است. بسیاری از مقامات هند معتقد هستند که رشد اقتصادی این کشور تا سال‌های آتی ادامه خواهد داشت. چرا که اولویت هند بیش از آن‌که

حتی قدرت‌های فرامنطقه‌ای که منافع در منطقه دارند، تحت‌تأثیر قرار خواهد داد. بنابراین، کشوری با این مؤلفه‌های قدرت مورد توجه بسیاری از کشورها خواهد بود. روابط ایران و هند، به‌رغم فرازونشیب‌های اخیر از اهمیت خاصی برای طرفین برخوردار است. از آنجا که روابط دیرینه ایران و هند در حوزه‌های سیاسی، فرهنگی و اقتصادی همواره ضامن توسعه و پایداری مناسبات تجاری دو کشور بوده است و هند همواره از جمله شرکای عمده تجاری کشور به‌شمار می‌آید. حائز اهمیت است که سیاست خارجی و امنیتی هند در استراتژی سیاست خارجی و امنیتی جمهوری اسلامی ایران در سطوح دوجانبه و جهانی مورد ملاحظه قرار گیرد. ضمن این‌که، حرکت به‌سمت ایران بخشی از اهداف عمده هند نیز به‌شمار می‌رود. زیرا این کشور تلاش می‌کند تا به یک ابرقدرت تبدیل شود و نقش بیشتری در سطح بین‌المللی و منطقه‌ای ایفا کند و ایران را ابزاری برای دستیابی به این هدف می‌داند. در وضعیت کنونی که شاهد تلاش‌های آمریکا برای تحت‌فشار قرار دادن اقتصاد ایران از طریق تحریم‌های بیشتر هستیم به‌نظر می‌رسد که اهمیت بررسی مناسبات راهبردی میان ایران و هند دو چندان خواهد بود.

باتوجه به مقدمات فوق، تمرکز اصلی این گزارش آن است که پتانسیل‌های همکاری، حوزه‌های همکاری اقتصادی و موانع صادرات و واردات با کشور هند مورد تحلیل و بررسی قرار گیرد. در این راستا، در بخش نخست، تبیین توانایی‌های اقتصادی هند مورد بحث قرار گرفته است. در بخش دوم، روابط تجاری این کشور با ایران و تحولات اخیر در مناسبات

تا سال ۲۰۵۰، میزان درآمد سرانه آن به ۳۵ برابر سطح کنونی آن خواهد رسید. در جدول شماره (۱)، نمای کلی از تخمین و پیش‌بینی مهم‌ترین متغیرهای کلان اقتصادی، برای بازه زمانی ۲۰۲۴-۲۰۱۹ نشان داده شده است.

ژئواستراتژیک باشد ژئواکونومیک است. از این جهت منازعات مرزی با همسایگان خود را فراموش نمی‌کند و به دنبال توسعه اقتصادی است. بر اساس پیش‌بینی‌های نهادهای بین‌المللی، تا سال ۲۰۴۰، هند به بزرگ‌ترین اقتصاد جهان سوم تبدیل خواهد شد و

جدول ۱: خلاصه برآورد و پیش‌بینی متغیرهای کلان اقتصادی هند

برآورد و پیش‌بینی متغیرهای کلان اقتصادی						متغیرهای اقتصادی
۲۰۲۴ ^b	۲۰۲۳ ^b	۲۰۲۲ ^b	۲۰۲۱ ^b	۲۰۲۰ ^b	۲۰۱۹ ^a	
۵/۹	۶/۲	۵/۵	۸/۰	-۵/۸	۴/۲	رشد GDP حقیقی
۷/۶	۸/۰	۸/۴	۹/۵	۱۰/۸	۷/۶	نرخ بیکاری
۶/۲	۶/۳	۷/۰	۸/۷	-۱۵/۲	-۳/۰	رشد سرمایه‌گذاری ثابت ناخالص
۴/۴	۴/۲	۴/۵	۳/۶	۳/۴	۳/۷	تورم شاخص قیمت مصرف‌کننده (متوسط)
-۵۷/۰	-۴۶/۰	-۳۷/۹	-۲۶/۰	-۱۱/۵	-۲۹/۲۸	تراز حساب جاری (میلیارد دلار آمریکا)
۳۷۴	۳۵۳	۳۲۴/۴	۳۰۸/۸	۲۴۸/۱	۳۳۱/۳	صادرات کالا (میلیارد دلار آمریکا)
۵۶۳/۴	۵۲۵/۲	۴۸۴/۴	۴۴۱/۱	۳۶۴/۶	۴۸۸/۹	واردات کالا (میلیارد دلار آمریکا)

توضیح: براساس تخمین متغیرها و b: براساس پیش‌بینی متغیرها.

مأخذ: Economist Intelligence Unit, Iran Country Report, (July, 2020).

داشته، اما در سال ۲۰۱۹، در میان ۱۰ کشور برتر جهان در جذب سرمایه خارجی قرار گرفت و با رشد ۱۶ درصدی در مقایسه با سال ۲۰۱۸، ۴۹ میلیارد دلار در سال ۲۰۱۹، جذب سرمایه خارجی داشته است.

نظر به این‌که تمرکز اصلی این گزارش، بررسی مناسبات و تعاملات اقتصادی ایران و هند است؛ از این‌رو عملکرد متغیرهایی مانند سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی، تجارت خارجی (شامل صادرات و واردات) هند و همچنین روابط دوجانبه ایران با هند حائز اهمیت خواهند بود که در ادامه به تفصیل مورد بررسی قرار گرفته است.

۱-۱. بررسی توانمندی هند در جذب

سرمایه‌گذاری خارجی

هند در تلاش‌های خود برای جذب سرمایه‌های خارجی به موفقیت‌های بزرگی دست یافته است. این کشور در سال ۲۰۰۲ از نظر عملکرد شاخص جذب سرمایه خارجی در مقام بیست‌وهفتم قرار

بر اساس پیش‌بینی‌های نهادهای بین‌المللی، تا سال ۲۰۴۰، هند به بزرگ‌ترین اقتصاد جهان سوم تبدیل خواهد شد و تا سال ۲۰۵۰، میزان درآمد سرانه آن به ۳۵ برابر سطح کنونی آن خواهد رسید.

جدول ۲: جذب سرمایه‌گذاری خارجی هند به تفکیک کشور و بخش‌های اقتصادی

ارزش سرمایه‌گذاری	جذب سرمایه‌گذاری خارجی به تفکیک اصلی‌ترین بخش‌ها	ارزش سرمایه‌گذاری	جذب سرمایه‌گذاری خارجی به تفکیک اصلی‌ترین کشورها
۱۷/۷	خدمات	۳۱/۶	سنگاپور
۱۷/۲	کامپیوتر نرم‌افزار و سخت‌افزار	۲۰/۲	موریس
۱۱/۶	تجارت	۹/۶	هند
۹/۵	صنعت خودرو	۷/۶	ژاپن
۶/۸	ساختمان	۷/۶	آمریکا

مأخذ: Santandertrade.com

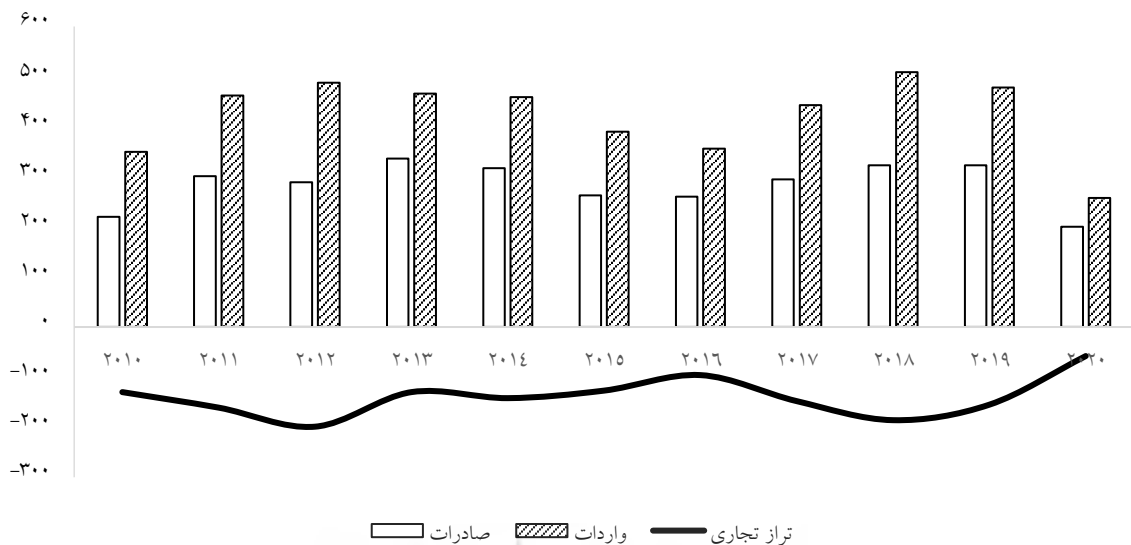
کارمند تحقیقاتی به‌همراه آورد. بر اساس منابع دولت هند، در حال حاضر نزدیک به ۳۰۰ شرکت خارجی به‌صورت فعال به‌دنبال سرمایه‌گذاری در بخش‌های تولیدی مانند موبایل، لوازم الکترونیک، اقلام پزشکی، منسوجات و پارچه هستند. در این راستا می‌توان به پروژه بزرگ «در هند بسازید» اشاره کرد. این پروژه یک طرح بزرگ ملی در دولت هند است که هدف آن تقویت بخش صنعت هند از طریق جذب سرمایه‌گذاران از سراسر جهان است که بر روی ۲۵ بخش اقتصادی تمرکز دارد.

۲-۱. نگاهی به بخش تجارت خارجی هند

بر اساس آمار و اطلاعات مرکز تجارت جهانی، هند در سال ۲۰۲۰ (آوریل تا دسامبر)، ۲۰۰ میلیارد دلار صادرات و ۲۵۸ میلیارد دلار واردات در جهان داشته است. در سال ۲۰۱۹، این ارقام به‌ترتیب معادل ۳۲۳ میلیارد دلار و ۴۷۸ میلیارد دلار بوده و سهمی حدود ۱/۷ درصد از صادرات کلایی و ۲/۵ درصد از واردات کلایی جهان را به‌خود اختصاص داده است. روند صادرات و واردات هند در یک دهه اخیر در نمودار شماره (۱) نشان داده شده است.

همان‌طور که در جدول شماره (۲)، مشخص است، بخش اعظم این سرمایه‌گذاری در بخش‌های خدمات (۷/۸ میلیارد دلار)، نرم‌افزار و سخت‌افزار کامپیوتری (۷/۶ میلیارد دلار)، ارتباطات (۴/۴ میلیارد دلار)، تجارت (۴/۵ میلیارد دلار)، خودرو (۲/۸ میلیارد دلار) و ساختمان (۲ میلیارد دلار) انجام شده است. بیشتر مبالغ یادشده در بخش‌های تولیدی اقتصادهای توسعه‌یافته با محوریت فن‌آوری سرمایه‌گذاری شده‌اند. شرکت‌های هندی بدون ایجاد ظرفیت و توانمندی رقابت در بازارهای جهانی نمی‌توانستند بین‌المللی شوند. دستیابی به فناوری‌های انگیزه‌های قوی برای کسب مالکیت خارجی در ایجاد ظرفیت‌ها و توانمندی‌های شرکت‌های هندی اثرگذار بوده است. پیش از آن‌که شرکت فولاد (Tata) به خرید شرکت خارجی (Corus) که دومین تولیدکننده بزرگ فولاد در اروپا با درآمد سالانه حدود ۱۲ میلیارد پوند است مبادرت ورزد، این شرکت فولادسازی هندی حتی یک پتنت آمریکایی هم نداشت. اما این کسب مالکیت برای شرکت (Tata) بیش از ۸۰ پتنت و حدود ۱۰۰۰

نمودار ۱: روند صادرات، واردات و تراز تجاری هند ۲۰۱۰-۲۰۱۹

مأخذ: International Trade Centre

* ارقام مربوط به سال ۲۰۲۰، برای ماه‌های آوریل تا دسامبر ۲۰۲۰ است.

در سال ۲۰۱۹، ارزش ۵ قلم عمده کالای صادراتی هند^۱ در مجموع ۱۳۳ میلیارد دلار بوده است که حدود ۴۲ درصد از صادرات کالای هند را به خود اختصاص داده است. سوخت‌های معدنی، روغن‌های معدنی و فرآورده‌های تقطیر از آن‌ها بیشترین ارزش را در صادرات هند در سال ۲۰۱۹ داشته است. در سبد کالاهای وارداتی نیز ارزش ۵ قلم عمده کالاهای وارداتی^۲ هند در مجموع ۳۲۰ میلیارد دلار بوده که حدود ۶۷ درصد از واردات کالاهای هند را به خود اختصاص داده است. سوخت‌ها و روغن‌های معدنی و سنگ‌های

قیمتی بیشترین ارزش را در واردات هند در سال ۲۰۱۹ داشته است. جدول شماره (۳)، ترکیب مبادی وارداتی هند را برای سال‌های ۲۰۱۹ و ۲۰۱۸ نشان می‌دهد. بر اساس داده‌های گمرک هند، در سال ۲۰۱۹، چین، آمریکا و امارات متحده عربی بیشترین سهم را از کل واردات هند داشته‌اند. مهم‌ترین اقلام سبد کالایی وارداتی هند از کشورهای یادشده، ماشین‌آلات و تجهیزات الکتریکی و قطعات آن از چین، سوخت‌ها و روغن‌های معدنی از ایالات متحده آمریکا و سنگ‌های قیمتی از امارات متحده عربی بوده است.

۱. پنج قلم عمده کالاهای صادراتی: (۱) سوخت‌های معدنی، روغن‌های معدنی؛ (۲) مروارید طبیعی یا پرورده، سنگ‌های گرانیت یا نیمه‌گرانیتها، فلزات گرانیتها؛ (۳) ماشین‌آلات و وسائل مکانیکی، ادوات برقی، اجزاء و قطعات آن‌ها، دستگاه‌های ضبط و پخش صوت و تصویر تلویزیون؛ (۴) مواد شیمیایی آلی؛ (۵) وسائل نقلیه زمینی غیر از نواقل روی خط راه‌آهن یا تراموا و اجزاء و قطعات و متفرعات آن‌ها.

۲. پنج قلم عمده کالاهای وارداتی: (۱) سوخت‌های معدنی، روغن‌های معدنی؛ (۲) مروارید طبیعی یا پرورده، سنگ‌های گرانیت یا نیمه‌گرانیتها؛ (۳) ماشین‌آلات و وسائل مکانیکی؛ (۴) مواد شیمیایی آلی؛ (۵) پلاستیک و محصولات پلاستیکی.

جدول ۳: ترکیب مبادی وارداتی هند در سال‌های ۲۰۱۸ و ۲۰۱۹

سال ۲۰۱۸		سال ۲۰۱۹		
سهم از کل واردات	ارزش (میلیارد دلار)	سهم از کل واردات	ارزش (میلیارد دلار)	
۱۴/۵	۷۳/۸	۱۴/۲	۶۸/۴	چین
۶/۴	۳۲/۸	۷/۲	۳۴/۹	ایالات متحده آمریکا
۵/۳	۲۷/۰	۶/۳	۳۰/۳	امارات متحده عربی
۵/۶	۲۸/۵	۵/۶	۲۷/۰	عربستان
۴/۵	۲۳/۱	۴/۶	۲۲/۰	عراق
۳/۵	۱۸/۰	۳/۷	۱۷/۷	سوئیس
۳/۱	۱۶/۱	۳/۶	۱۷/۳	هنگ کنگ
۳/۲	۱۶/۴	۳/۳	۱۶/۱	کره جنوبی
۳/۱	۱۶/۰	۳/۲	۱۵/۵	اندونزی
۲/۸	۱۴/۴	۳/۱	۱۴/۸	سنگاپور

مأخذ: گمرک هند

جدول شماره (۴)، ترکیب مبادی صادراتی هند را برای سال‌های ۲۰۱۹ و ۲۰۱۸ نشان می‌دهد. بر اساس داده‌های گمرک هند، در سال ۲۰۱۹، آمریکا، امارات متحده عربی و چین بیشترین سهم را از کل صادرات هند داشته‌اند. مهم‌ترین اقلام سبک کالایی صادراتی هند از کشورهای یادشده، سنگ‌های قیمتی به آمریکا و امارات متحده عربی و روغن‌ها و مواد شیمیایی آلی به چین است.

جدول ۴: ترکیب مقاصد صادراتی هند در سال‌های ۲۰۱۸ و ۲۰۱۹

سال ۲۰۱۸		سال ۲۰۱۹		
سهم از کل واردات	ارزش (میلیارد دلار)	سهم از کل واردات	ارزش (میلیارد دلار)	
۱۵/۹	۵۱/۷	۱۶/۷	۵۴/۲	ایالات متحده آمریکا
۸/۹	۲۹/۱	۹/۱	۲۹/۵	امارات متحده عربی
۵/۰	۱۶/۵	۵/۳	۱۷/۲	چین
۴/۰	۱۳/۲	۳/۵	۱۱/۴	هنگ کنگ
۳/۲	۱۰/۴	۳/۳	۱۰/۷	سنگاپور
۲/۶	۸/۶	۲/۷	۸/۹	هند
۳/۰	۹/۷	۲/۷	۸/۷	بریتانیا
۲/۷	۸/۹	۲/۶	۸/۵	آلمان
۲/۷	۸/۷	۲/۵	۸/۲	بنگلادش
۲/۲	۷/۳	۲/۱	۷/۱	نیپال

مأخذ: گمرک هند

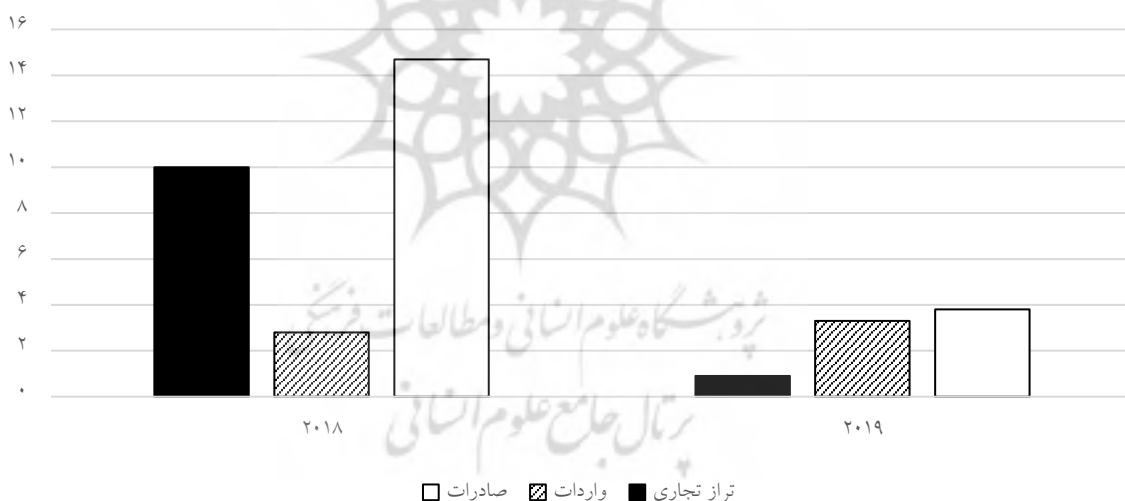

۳-۱. وضعیت روابط تجاری ایران و هند

بر اساس آمار و اطلاعات مرکز تجارت جهانی، تجارت کالایی هند با ایران در سال ۲۰۱۹ تقریباً برابر با ۷/۱ میلیارد دلار بوده است که ۳/۳ میلیارد دلار از آن مربوط به صادرات ایران به هند و ۳/۸ میلیارد دلار آن نیز مربوط به واردات ایران از این کشور بوده است. ارزش تجارت کالایی بین ایران و هند در سال ۲۰۱۹ در مقایسه با سال ۲۰۱۸، نزدیک به ۶۰ درصد افت داشته است. در حالی که در سال ۲۰۱۸، ۸۴ درصد از سهم تجارت بین دو کشور هند و ایران مربوط به صادرات ایران به این

کشور و ۱۶ درصد مابقی آن نیز مربوط به صادرات هند به ایران بوده است. در سال ۲۰۱۹، سهم دو کشور تقریباً یکسان بوده است. تراز تجاری دو کشور در این بازه زمانی معادل ۱۱/۹ میلیارد دلار مزاد بوده است. عامل ایجادکننده مزاد تراز تجاری مثبت ایران با هند در سال ۲۰۱۸، سهم بالای صادرات نفتی ایران به هند بوده است به نحوی که، ۱۲/۱ میلیارد دلار صادرات ایران به هند یعنی نزدیک به ۸۹ درصد از کل صادرات ایران، تحت تعرفه نفت خام (شامل فرآورده‌های نفتی) انجام شده است.

نمودار ۲: مقایسه تجارت ایران و هند در سال‌های ۲۰۱۸ و ۲۰۱۹

مأخذ: International Trade Centre

میلیارد دلاری تراز تجاری بین دو کشور به مزاد ۹۰۰ میلیون دلاری تبدیل شد که علت اصلی افت مزاد تراز تجاری ایران و هند کاهش قابل توجه صادرات نفتی ایران به هند بوده است که طی هشت ماهه نخست ۲۰۱۹، ۹۹۵ میلیون دلار کاهش یافته است. بر اساس آمار و اطلاعات در دسترس،

به‌رغم حجم نسبتاً بالای تجارت بین دو کشور در سال ۲۰۱۸، در سال ۲۰۱۹ کل تجارت کالایی بین ایران و هند به ۷/۱ میلیارد دلار اعلام شد که ۳/۸ میلیارد دلار از آن مربوط به صادرات ایران به هند و ۳/۳ میلیارد آن نیز مربوط به صادرات هند به ایران بوده است. در سال ۲۰۱۹، مزاد ۱۱/۹

در سال ۲۰۱۹ به خود اختصاص داده‌اند. ایران با صادرات ۳/۳ میلیارد کالا به هند جایگاه سی و دوم را کسب کرده و نقش عمده‌ای در کالاهای وارداتی به هند نداشته است. سهم ایران در تأمین نیازهای وارداتی هند در سال ۲۰۱۹، ۰/۷ درصد بوده است. در مقابل، هند در این سال با صادرات ۳/۸ میلیارد دلاری کالا به ایران، سهم ۱۴ درصدی از کل ارزش واردات کشور داشته است.

در حالی که در سال ۲۰۱۸، ترکیب تجارت کالایی ایران به هند برابر با نسبت ۸۴ به ۱۶ به نفع ایران بود، در هشت ماهه نخست ۲۰۱۹، به نسبت ۵۳ به ۴۶ به نفع هند تغییر یافته است.

کشورهای همسایه ایران در میان مبادی عمده وارداتی به هند قرار دارند به نحوی که، کشورهای امارات متحده عربی، عربستان و عراق به ترتیب جایگاه سوم، چهارم و پنجم را در مبادی وارداتی هند

جدول ۵: اقلام عمده تجاری بین ایران و هند، ۲۰۱۹

سهم از کل واردات از ایران (درصد)	۵ قلم عمده سبد وارداتی هند از ایران	سهم از کل صادرات به ایران (درصد)	۵ قلم عمده سبد صادراتی هند به ایران
۷۲/۵	سوخت‌های معدنی، روغن‌های معدنی و...	۳۷/۴	غلات
۸/۹	مواد شیمیایی آلی	۹/۸	مواد شیمیایی آلی
۶/۶	میوه‌های خوراکی، پوست مرکبات و...	۶/۸	قند و شکر
۴/۲	کود	۶/۳	قهوه، چای، ادویه‌جات و ترشی‌جات
۲/۵	نمک، گوگرد، خاک و سنگ، گچ، آهک و سیمان	۴/۸	روغن‌های اسانسی و شبه رزین و...

مأخذ: گمرک هند

۲. مؤلفه‌های اثرگذار بر روابط میان ایران و

هند

همان‌طور که می‌دانیم هند یکی از مهم‌ترین قدرت‌های نوظهور جهانی است که در سال‌های پس از انقلاب اسلامی در مرکز توجه سیاست خارجی ایران قرار گرفته است. این کشور به دلیل برخورداری از منابع قابل توجه انسانی، جغرافیای وسیع و رشد بالای اقتصادی در حال حرکت از پیرامون به مرکز اقتصاد جهانی است. از این رو، ایران هند را به‌عنوان یکی از شرکای اقتصادی خود برگزیده و به این کشور نگاهی ویژه در توسعه روابط خارجی خود دارد. با این حال، روابط میان ایران و هند همواره ثابت نبوده است. با وجود این که مجموعه‌ای از علایق استراتژیک،

در جدول شماره (۵)، اقلام عمده سبد تجاری

ایران و هند در سال ۲۰۱۹ نشان داده شده است. بر اساس آمار و اطلاعات وب‌سایت گمرک کشور هند، غلات و مواد شیمیایی آلی نزدیک به ۴۸ درصد از ارزش واردات ایران از هند را تشکیل می‌دهد و در مقابل بیش از ۸۰ درصد صادرات ایران به هند را نیز سوخت‌های معدنی و مواد شیمیایی آلی تشکیل می‌دهد. در بین محصولات غلات وارد شده از هند، چای و برنج دو محصول عمده هستند. به‌طور کلی، سبد تجاری بین دو کشور، از تنوع‌پذیری پایینی برخوردار است، این در حالی است که می‌تواند کالاهای بیشتری را در سبد تجاری دو کشور اضافه کرد.

اوراسیا و نیز مجاورت در کنار بزرگ‌ترین کریدور انتقال انرژی جهان، مکانی که محل عبور نزدیک به ۴۰ درصد از صادرات انرژی جهان می‌باشد، بستر همکاری‌های راهبردی ایران با شبه قاره هند در حوزه انرژی را فراهم کرده است. این موقعیت می‌تواند ایران را به یکی از قطب‌های قدرت منطقه‌ای و جهانی در عرصه تولید و انتقال انرژی تبدیل کند. باتوجه به این مطلب، شکل‌گیری ایده احداث خط لوله صلح به سمت کشورهای شبه قاره هند، گامی مهم در راستای توسعه همکاری‌های منطقه‌ای ایران و تأمین منافع ملی کشور تلقی می‌شود. توسعه مناسبات ایران از جمله خط لوله انتقال گاز ایران به هند می‌تواند تا انتهای شرق آسیا و رسیدن به چین، بازارهای مورد هدف ایران را تسخیر کند. اما همکاری‌های راهبردی بین ایران و هند در زمینه انرژی نیازمند یک‌سری پیش‌نیاز و الزامات است که در ادامه به‌طور مختصر به مواردی اشاره شده است.

الف) رشد فزاینده تقاضای انرژی در هند

در جنوب آسیا، هند از بزرگ‌ترین مصرف‌کنندگان انرژی به‌شمار می‌آید. بر اساس آمار و اطلاعات اداره اطلاعات انرژی آمریکا در حال حاضر، هند از سال ۲۰۱۱ با کاهش تدریجی تولید گاز طبیعی و افزایش مصرف داخلی آن به‌عنوان چهارمین واردکننده گاز طبیعی در جهان شناخته شده است. به‌طوری‌که، تولید داخلی گاز طبیعی در هند که ۷۰ درصد آن به صورت آف شور (استخراج گاز از دریا) است در سال‌های اخیر با کاهش قابل‌توجهی روبرو بوده و از ۴/۴ میلیارد فوت مکعب در روز در سال ۲۰۱۲ به

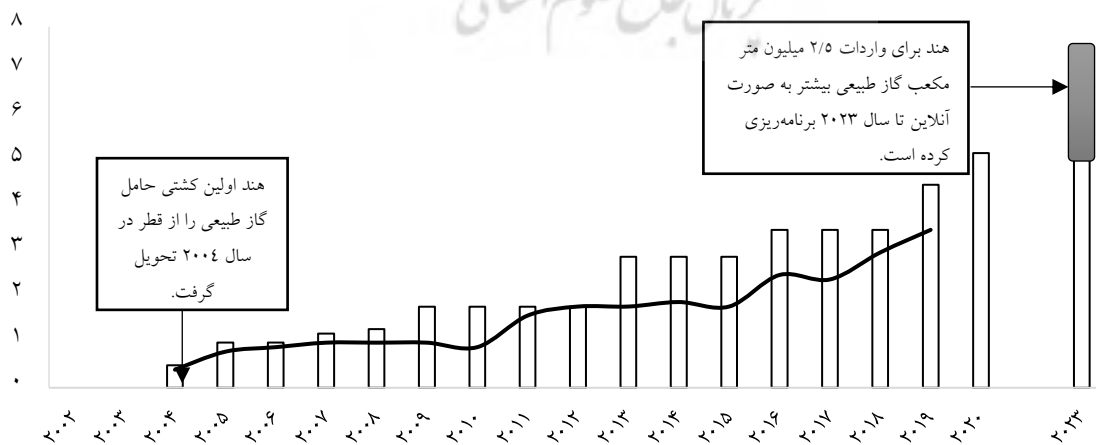
اقتصادی، سیاسی و تجاری، منجر به ایجاد روابط استراتژیک بین ایران و هند شده است. تفاوت در هدف و جهت این رابطه که برای ایران ایجاد موازنه در برابر آمریکا و برای هند همکاری با ایران در کنار آمریکا است، به ناپایداری همکاری‌های دوجانبه منجر شده است. به‌رغم این موضوع، طیفی از وابستگی‌های متقابل، مانع هرگونه تنش بین دو کشور شده و در بسیاری از زمینه‌ها دو کشور میل به تعامل و همکاری دارند. عواملی مانند: نگرانی‌های مشترک امنیتی، منافع مشترک در حوزه انرژی، موقعیت مناسب ایران در دسترسی هند به افغانستان و آسیای مرکزی، نقش بندر دریایی چابهار در کریدور شمال - جنوب، منافع و مشارکت (استراتژیک، اقتصادی و عمرانی) دو کشور در افغانستان از جمله مهم‌ترین عواملی هستند که در تقویت همکاری و روابط گسترده بین دو کشور نقش دارند. در ادامه به برخی از مهم‌ترین عوامل اثرگذار بر روابط دوجانبه دو کشور ایران و هند اشاره شده است.

۲-۱. تأثیر مؤلفه انرژی بر روابط ایران و هند

نگاهی به هند به‌عنوان کشوری در حال توسعه حاکی از این واقعیت است که این کشور با بیش از یک میلیارد جمعیت و مساحتی دو برابر ایران و با در نظر گرفتن این‌که منابع انرژی قابل‌توجهی ندارد، در چه موقعیت پیچیده و بغرنجی برای تأمین مصرف بالای انرژی خود قرار دارد. از این‌رو، انرژی یکی از مهم‌ترین عوامل در همکاری‌های راهبردی ایران و هند شناخته می‌شود. ذخائر عظیم گاز طبیعی ایران، به‌ویژه در منطقه پارس جنوبی و همچنین موقعیت ژئواکونومیک ایران در منطقه خاورمیانه، خلیج‌فاس و

تأمین انرژی خود را متنوع‌تر سازد. به‌رغم این موضوع، احداث خط لوله داخلی برای انتقال (LNG) از تأسیساتی که در سواحل واقع شده به سمت مراکز اصلی تقاضا در این کشور، با تأخیرهایی مواجهه شده است و رشد آتی در میزان واردات (LNG) هند به زمان اتمام پروژه‌های شبکه انتقال (LNG) بستگی خواهد داشت. برآوردها نشان می‌دهد که هند در خوش‌بینانه‌ترین شرایط در سال ۲۰۲۵، قادر خواهد بود فقط تا ۴۲ درصد از گاز طبیعی مورد نیاز را از منابع داخلی خود استحصال کند. بنابراین، باید مابقی نیاز خود را از طریق واردات (LNG) تأمین کند. در راستای افزایش متنوع‌سازی منابع تأمین انرژی، واردات گاز (LNG) هند در سال ۲۰۱۹، ۱۸ درصد افزایش یافته است (نمودار شماره ۳). همچنین، در سال ۲۰۱۹، دولت هند افزایش سهم گاز طبیعی در سبد مصرف انرژی این کشور از ۶/۲ درصد در سال ۲۰۱۸ به ۱۵ درصد در سال ۲۰۲۳ را هدف‌گذاری کرد.

نمودار ۳: میزان واردات و پتانسیل واردات گاز طبیعی هند

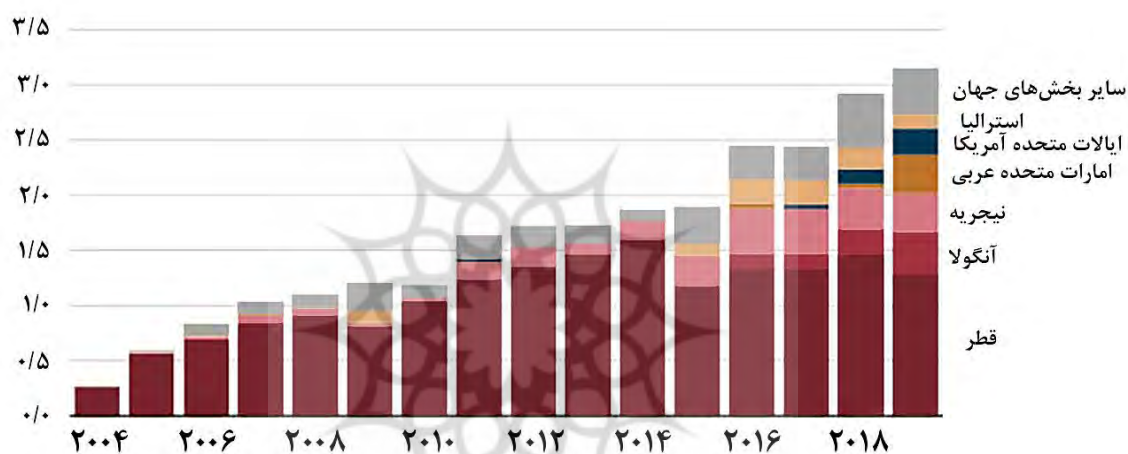
مأخذ: EIA

داده و به ۰/۲۵ میلیارد فوت مکعب در روز رسانده است. با توجه به قراردادهای تجاری دو کشور انتظار افزایش میزان واردات (LNG) هند از آمریکا وجود دارد. همان‌طور که در نمودار شماره (۴)، مشاهده می‌شود هند در سال‌های ۲۰۱۸ و ۲۰۱۹ توانسته است مبادی وارداتی گاز (LNG) خود را افزایش دهد.

هند از سال ۲۰۱۶، تعداد مبادی وارداتی گاز طبیعی خود را افزایش داده است. در حال حاضر قطر به دلیل زمان کوتاه انتقال گاز به هند (نزدیک به ۳ روز) اصلی‌ترین و بزرگ‌ترین صادرکننده گاز (LNG) به این کشور است. هند واردات (LNG) از ایالات متحده آمریکا را نیز در سال ۲۰۱۹ افزایش

نمودار ۴: مبادی وارداتی (LNG) هند ۲۰۰۴-۲۰۱۹

مأخذ: EIA

از ذخایر شناخته شده گازی در جهان قرار دارد که حدود ۱۲ درصد آن در منطقه پارس جنوبی، یعنی حوزه‌ای که تأمین‌کننده گاز مورد نیاز پروژه خط لوله صلح (جهت انتقال گاز به هند و پاکستان) می‌باشد. در رویکرد سیاست نگاه به شرق، ایران در جستجوی یافتن متحدان استراتژیک منطقه‌ای برای کاهش تبعات تحریم‌های اعمال شده از سوی آمریکا بوده و در این راستا، دسترسی به بازارهای هدف و حفظ سهم صادرات گاز خود در این منطقه از جهان بسیار حائز اهمیت است. در این راستا، در زمینه نفت خام، با وجود تحریم‌های آمریکا، واردات نفت هند از

هند برای دستیابی به هدف تنوع‌پذیری در مبادی وارداتی انرژی خود مجبور به برقراری روابط مستحکم با کشورهای تولیدکننده انرژی است. ایران به دلیل داشتن منابع غنی نفت و گاز و همچنین نزدیکی ژئوپلیتیکی با هند ظرفیت تبدیل شدن به یک شریک انرژی مطمئن برای هند را دارد. در حال حاضر نیز یکی از مهم‌ترین زمینه‌های همکاری ایران و هند حوزه انرژی به‌ویژه در زمینه نفت و گاز طبیعی است.

ب) موقعیت ژئواکونومیک ایران

در طرف دیگر این معادله، ایران با دارا بودن بیش از ۱۰۰۰ تریلیون فوت مکعب گاز طبیعی و یا ۱۷ درصد

همکاری‌های ایران و هند در حوزه انرژی و به‌ویژه اجرایی‌شدن خط لوله صلح، به‌عنوان نقطه‌اتصال استراتژیک می‌تواند تأثیرات قابل‌توجهی نه تنها در روابط دو کشور، بلکه در ایجاد ثبات در غرب آسیا و به‌دنبال آن همگرایی در منطقه داشته باشد.

۲-۲. نگاه آمریکا به هند

هند شریک اصلی ایالات متحده آمریکا به‌منظور مهار چین است. طی دو - سه دهه گذشته، رابطه میان آمریکا و هند سیر صعودی داشته و تقویت این رابطه بزرگ‌ترین تصمیمی بوده که توسط سیاست‌گذاران عرصه امنیت ملی آمریکا اتخاذ شده است (برنز، ۲۰۱۰). تهدیدات مشترکی مانند چین، پاکستان، تروریسم و تکثیر سلاح‌های هسته‌ای در جنوب آسیا نقش مهمی در همگرایی دو کشور هند و آمریکا داشته است. در راستای افزایش همگرایی بین دو کشور می‌توان به توافق‌نامه (CamCaSa) که در سال ۲۰۱۸ منعقد شد، اشاره کرد که بر اساس آن ارتباطات نظامی دو کشور هند و آمریکا گسترش خواهد یافت. در حقیقت، آمریکا در سطح منطقه‌ای هند را با توجه به تمام ظرفیت‌هایی که دارد، به‌عنوان شریک راهبردی خود پذیرفته است و سه هدف اساسی را در مناسبات خود با هند دنبال می‌کند: (۱) ائتلاف با هند در چارچوب ائتلاف‌های منطقه‌ای و انجام رزمایش‌های نظامی مشترک؛ (۲) زمینه‌سازی برای بسط نفوذ هند در منطقه که در این زمینه قصد دارد برای چین رقیبی جدی ایجاد کند؛ (۳) اتخاذ برخی سیاست‌ها از سوی دولت آمریکا از جمله ورود هند به مسائل منطقه‌ای به‌خصوص در افغانستان و میانمار.

ایران، در سال ۲۰۱۸ روزانه حدود ۴۷۹ هزار و ۵۰۰ بشکه بوده است. این آمار نسبت به سال ۲۰۱۷ که حدود ۴۵۸ هزار بشکه در روز بوده، افزایش داشته است. در سال ۲۰۱۸، ایران به سومین تأمین‌کننده نفت هند پس از عراق و عربستان سعودی تبدیل شد. همچنین، بسیاری از پالایشگاه‌های هند، نفت خام ایران را ترجیح می‌دهند و همین موضوع به تشدید وابستگی هند به ایران شده است. به‌رغم این موضوع، آخرین آمار در دسترس از واردات نفت هند حاکی از آن است که تحریم‌های آمریکا علیه ایران از نوامبر ۲۰۱۸ به بعد، واردات نفت این کشور از ایران را تحت تأثیر قرار داده است. به‌طوری که بر اساس اطلاعات در دسترس، در مجموع در سال ۲۰۱۹، هند کمتر از ۵۰۰ هزار بشکه نفت از ایران وارد کرده است. باوجود مشوق‌هایی که ایران به هند داده بود از جمله حمل‌ونقل رایگان، پرداخت به روپیه، اصرار آمریکا به توقف واردات نفت از ایران، هند را وادار به موافقت با درخواست ترامپ کرد.

همچنین، خط لوله صلح (نام خط لوله گاز صادراتی ایران به پاکستان و هند است) که در سال ۱۳۸۸ به امضای طرفین رسیده، فرصت مناسبی برای دستیابی به بازار انرژی هند است. بر اساس تفاهم‌های انجام‌شده ایران باید به مدت ۲۵ سال گاز خود را با قیمت توافقی به هند و پاکستان می‌فروخت، اما متأسفانه به‌رغم جذابیت‌های این طرح به دلایلی از جمله اختلافات سیاسی هند و پاکستان هنوز عملیاتی نشده و این پروژه در حال حاضر متوقف شده است. در مجموع، می‌توان گفت که تقویت

وزرای حمل‌ونقل سه کشور ایران، هند و روسیه به امضا رسید، چابهار به‌عنوان بندری استراتژیک در این کریدور معرفی شد. در این کریدور بندر چابهار و راه‌های زمینی اتصال آن به مرز ترکمنستان، کوتاه‌ترین مسیر حمل‌ونقل زمینی کالا در کریدور شرق و شاهراه کشورهای آسیای میانه معرفی گردیده است. بندر چابهار به‌طور مستقیم و غیرمستقیم در مسیر چندین شاهراه مهم بین‌المللی از جمله کریدور شمال - جنوب، کریدور تراسیکا، کریدور شرق - غرب واقع شده است و قابلیت تبدیل شدن به یکی از راهبردی‌ترین موقعیت‌های ترانزیتی را دارد. توسعه بندر چابهار، آثار فراوانی برای هر دو کشور ایران و هند دربردارد. توسعه این بندر توسط هند سبب خواهد شد تا هند با توجه به روابط و مشترکات فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی ایران با کشورهای آسیای میانه و افغانستان، برای تجارت با این کشورها، دیگر نیازی به ترانزیت کالاهای خود از طریق خاک پاکستان نداشته باشد. همچنین، هند در رقابت با چین که در توسعه بندر گوادر مشارکت دارد، می‌تواند از طریق گسترش همکاری‌های خود در بندر چابهار حوزه نفوذ خود را در رقابت با چین و پاکستان در کرانه‌های دریای عمان و اقیانوس هند گسترش دهد.

یکی از مزیت‌های ترانزیتی بندر چابهار در آن است که از طریق بندر چابهار، مسیر کوتاه‌تر و کم‌هزینه‌تری برای صادرات هند (به‌عنوان یکی از شرکای تجاری اصلی کشورهای آسیای میانه) به

علی‌رغم انعقاد معاهده همکاری استراتژیک بین هند و آمریکا، همچنان برخی از عوامل تنش‌زا، مانند ایران، معاهده منع آزمایش هسته‌ای موسوم به سی.تی.بی.تی.^۱، سازمان تجارت جهانی و اختلافات تجاری دو کشور، در روابط هند و آمریکا وجود دارد که از آن‌ها با عنوان عوامل واگرایی یاد می‌شود. در این بین، ایران اصلی‌ترین مانع و ایجاد تنش بالقوه در روابط آمریکا و هند است. زیرا منافع مشترک ایران و هند در زمینه‌های اقتصادی (نفت و گاز)، استراتژیک (موضوع افغانستان و دستیابی به آسیای مرکزی) و امنیتی لایه‌های اصلی این گره را تشکیل می‌دهند. اگرچه وجود منافع مشترک عامل مؤثری در همگرایی دو کشور آمریکا و هند بوده اما در طرف مقابل، منافع اقتصادی، استراتژیک و امنیتی هند نیز از علل واگرایی روابط دوجانبه دو کشور محسوب می‌شود. به‌نظر می‌رسد که هند با آن‌که برخی از نگرش‌ها و رویکردهای آمریکا را رعایت می‌کند، اما تا زمانی که نیاز مبرم به حمایت از آمریکا در حوزه‌های مختلف داشته باشد، نوعی از دیپلماسی متعادل‌کننده را پیگیری می‌کند به‌نحوی که، در عین انطباق با منافع ملی خود، موجب نارضایتی آمریکا نگردد. بنابراین، در مجموع، به‌نظر می‌رسد که شناسایی جایگاه ایران در روابط هند و آمریکا قدری پیچیده است و برای فهم این موضوع عامل متعددی را باید مدنظر قرار داد.

۳-۲. بندر چابهار و توافق چندجانبه

از شهریور ماه ۱۳۷۹، یعنی زمانی که موافقت‌نامه کریدور شمال - جنوب در سن‌پترزبورگ میان

پررنگ‌تر سازد، بلکه این امر می‌تواند منبع درآمد پایدار و مطمئن اقتصادی را هم برای کشورمان ایجاد کند. بنابراین، هند با آگاهی از تنگنای ژئوپلیتیکی خود در ورود به افغانستان، آسیای میانه و کشورهای حوزه دریای خزر، از بندر چابهار به‌عنوان ابزاری برای موازنه قدرتی خود با چین و پاکستان بهره‌برداری می‌کند. بنابراین، از این حیث منافع هند کاملاً به مسیر کریدوری بندر چابهار وابسته است. در میان این وابستگی تنگاتنگ، هند در ساخت و توسعه بندر چابهار و ساخت مسیرهای جاده‌ای و ریلی به ایران کمک می‌کند.

۲-۴. روابط هند با افغانستان

ایران و هند دارای زمینه‌های مشترک همکاری در حوزه‌های اقتصادی و سیاسی در افغانستان هستند. حوزه ترانزیت از مهم‌ترین حوزه‌های همکاری‌های مشترک ایران و هند در افغانستان است. مهم‌ترین همکاری‌های ترانزیتی در حال انجام نیز پروژه بزرگراه «چابهار، زابل، دلارام، زرنج» است که به‌عنوان کوتاه‌ترین و اقتصادی‌ترین مسیری است که امکان توسعه روابط اقتصادی ایران و افغانستان را فراهم می‌آورد. این مسیر از یک‌سو، افغانستان و کشورهای آسیای مرکزی را به دریا و از سوی دیگر هند را به افغانستان و کشورهای آسیای مرکزی متصل می‌کند. بنابراین، موقعیت ژئوپلیتیک ایران از یک‌سو و ممانعت پاکستان از صادرات کالاهای هندی، سبب توجه ویژه هند برای صادرات کالاهای خود به افغانستان شده است. افغانستان جایگاه ویژه‌ای در سیاست خارجی هند دارد. دکترین کلان

کشورهای آسیای میانه ایجاد خواهد شد. مشکلات سیاسی بین پاکستان و هند سبب شده است تا پاکستان اجازه ورود هند به خاک این کشور برای صادرات کالاهای خود به کشورهای آسیای میانه را ندهد. به‌نظر می‌رسد که کم‌هزینه‌ترین و به‌صرفه‌ترین مسیر برای دسترسی هند به افغانستان و کشورهای آسیای میانه، بندر چابهار باشد. علاوه بر این، با توجه به این‌که بندر چابهار به‌لحاظ مسافتی یکی از بنداری است که کوتاه‌ترین فاصله را با کشورهای آسیای میانه دارد و می‌تواند برای صادرات کالاهای این کشورها نیز مسیری به‌صرفه باشد. همچنین آمار و اطلاعات منتشرشده توسط بانک جهانی درخصوص تجارت فرامرزی نشان می‌دهد که مسیر ایران به‌لحاظ هزینه مورد نیاز برای صادرات و واردات کالا، برای کشورهای آسیای میانه مسیری به‌صرفه است. بر اساس این، به‌استثنای قزاقستان که هزینه واردات کالای آن صفر است، هزینه صادرات و واردات ایران در مقایسه با کشورهای آسیای میانه به‌طور قابل‌توجهی پایین‌تر است. درحالی‌که هزینه واردات و صادرات ایران به‌طور متوسط بین ۲۰۰-۱۰۰ دلار است. در کشورهای آسیای میانه این رقم بین ۳۲۰-۲۰۰ دلار است. بنابراین، انتقال محموله‌های صادراتی و وارداتی از طریق ایران، به‌دلیل آن‌که هزینه انتقال کالا پایین‌تر است، برای این کشورها بسیار مقرون‌به‌صرفه خواهد بود. بدون تردید با افزایش عملیات ترانزیت بین‌المللی، نه‌تنها ایران می‌تواند سهم خود را در ترانزیت بین‌المللی افزایش دهد و نقش کشورمان را در همکاری‌های منطقه‌ای و جهانی

۲-۵. روابط هند با کشورهای حوزه خلیج فارس توسعه روابط با کشورهای عرب حوزه خلیج فارس یکی از اصول اساسی سیاست خارجی هند شده است. از آنجا که هند در تلاش است تا نیاز انرژی خود را به سمت بهره‌گیری از منابع گاز طبیعی سوق دهد، کشورهای حوزه خلیج فارس نقش مهمی در پیگیری این سیاست داشته‌اند. در سال‌های اخیر قطر تنها تأمین‌کننده مهم گاز طبیعی هند محسوب می‌شود. قطر برای تأمین پنج میلیون تن گاز طبیعی مایع، قرارداد ۲۵ ساله با هند منعقد کرده است و در حال حاضر اکثر نیازهای هند به گاز طبیعی را تأمین می‌کند. همچنین، روابط هند با عربستان نیز به‌ویژه بعد از امضای اعلامیه ریاض تحت عنوان «عصر جدید مشارکت راهبردی» به‌سوی یک رابطه راهبردی سوق پیدا کرده است. حجم مبادلات تجاری دو کشور هند و عربستان نیز در سال‌های اخیر رو به گسترش بوده است، به‌نحوی که در سال ۲۰۱۹ ارزش تجارت میان دو کشور در مقایسه با سال ۲۰۱۷، ۲۰ درصد افزایش یافته و به بیش از ۳۳ میلیارد دلار رسیده است. همچنین، عربستان به‌عنوان یکی از کشورهای قدرتمند در منطقه غرب آسیا، بزرگ‌ترین استخدام‌کننده هندی‌های مهاجر می‌باشد. یکی دیگر از اقداماتی که هندی‌ها در سال‌های اخیر به‌منظور تقویت روابط دیپلماتیک خود با کشورهای حاشیه خلیج فارس انجام داده‌اند، ارتقای روابط شخصی دولتمردان هند با سران کشورهای حاشیه خلیج فارس

سیاست خارجی هند، کشورها را به سه دایره متحد‌المركز^۱ تقسیم می‌کند که اولین دایره همسایگان نزدیک آن کشور از جمله افغانستان را در برمی‌گیرد (توحیدی، ۲۰۰۷). هند می‌تواند از طریق تقویت ارتباطات خود با افغانستان زمینه گسترش نفوذ خود در آسیای مرکزی و غرب آسیا را فراهم کند. افزایش کمک‌های مالی هند به افغانستان، مشارکت در آموزش پلیس‌های افغانستان، شرکت در طرح‌های انرژی افغانستان و تأسیس چهار کنسول‌گری در افغانستان از جمله اقداماتی است که هند به‌منظور افزایش نفوذ خود در افغانستان انجام داده است. هند با اختصاص ۱/۲ میلیارد دلار کمک به بازسازی افغانستان در دوره بعد از فروپاشی طالبان تا سال ۲۰۱۳ نقش پررنگی را در بازسازی افغانستان به‌ویژه از طریق مشارکت در ساخت بزرگراه زرنج - دلارام و نیروگاه برق‌آبی سلما ایفا کرده است. همچنین، هند به‌منظور احیای نقش افغانستان در ارتباط بین آسیای مرکزی و آسیای جنوبی تلاش می‌کند تا حضور خود در افغانستان را پایدار کند. علاوه بر افزایش نفوذ هند در غرب آسیا، عامل دیگری که سبب ارتقای جایگاه افغانستان برای هند شده، وجود رقیب مشترک هند و افغانستان یعنی پاکستان است. مقابله با نفوذ چین و پاکستان در افغانستان از دیگر انگیزه‌های همکاری هند با ایران در کشور افغانستان است.

۱. دایره دوم، منطقه وسیع‌تری از همسایگان هند را در برمی‌گیرد که محیط آن را آسیا و کشورهای حاشیه اقیانوس هند تشکیل می‌دهند. دایره سوم، در واقع کل جهان را در برمی‌گیرد.

هندی‌ها با آمریکایی‌ها هماهنگی کامل داشتند، اما در برخی مواقع هم واگرایی نشان دادند. اما با توجه به این‌که هند به ایران هم در خصوص واردات سوخت و هم مسئله چابهار به منظور دسترسی به افغانستان و آسیای مرکزی، نیازمند است و تعامل با ایران در اولویت‌های هند است، ایران می‌تواند از تعامل با هند بهره‌مند شود. از آنجا که در روابط میان ایران و هند عوامل گوناگون از جمله ساختار نظام بین‌الملل، امنیت و اقتصاد اثرگذار هستند (نصیرپور، ۲۰۱۸)، از این رو، به نظر می‌سد که در توسعه مناسبات و همکاری‌ها با هند، زوایای اقتصادی، تجاری، نظامی و مسائل امنیتی باید هم‌زمان مورد توجه قرار گیرد.

جمع‌بندی و ارائه راهکارهای پیشنهادی

هند از قدرت‌ها نوظهور جهانی است که ایران در حال افزایش ارتباط با آن است. کشور هند در سال‌های اخیر تلاش کرده تا نقش مهم برای تأمین منافع و حفظ امنیت ملی خویش در دو عرصه منطقه‌ای و بین‌المللی ایفا کند. در این بین، جنوب غرب آسیا و کشور هند از مهم‌ترین مناطق در بحث امنیت منطقه‌ای ایران است. تقویت همکاری‌های ایران با هند با توجه به تحریم‌های متحمل شده از سوی آمریکا، می‌توان جایگزینی باشد تا ایران بتواند با انزوای بین‌المللی تحمیل شده مقابله کند. با توجه به نیاز کشور هند در حوزه انرژی، برخورداری ایران از ذخیره بزرگ انرژی فرصتی است برای نزدیک شدن و برقراری مناسبات اقتصادی بیشتر با هند تا برای آینده، مناسبات استراتژیک ایجاد شود.

در راستای افزایش روابط امنیتی دوجانبه آن‌ها بوده است. به همین دلیل، در سال‌های اخیر ملاقات مقامات سطح بالای هندی با کشورهای حوزه خلیج فارس به‌ویژه عربستان و قطر به شدت افزایش یافته است. در این راستا، می‌توان به سفر فرمانده ارتش هند به عربستان و سفرهای مکرر نخست‌وزیر هند به کشورهای عربی در سال‌های اخیر به‌ویژه از سال ۲۰۱۵ به بعد اشاره کرد.

۳. ملاحظات امنیت اقتصادی مناسبات اقتصادی ایران و هند

به‌طور کلی وجود ثبات سیاسی در روابط بین کشورها می‌تواند مقدمه‌ای برای نیل به سوی امنیت اقتصادی باشد. روابط میان ایران و هند اگرچه، به دلیل تنش‌های میان ایران و آمریکا، با فرازونشیب‌هایی همراه بوده است، اما سیاست هند مبنی بر ادامه حداقل همکاری ممکن با ایران، سبب شده تا روابط دوجانبه هیچ‌گاه قطع نشود. در مناسبات اقتصادی و سیاسی با هند باید این نکته را توجه داشت که اگرچه ظرفیت‌های گسترده‌ای برای توسعه مناسبات دوجانبه به‌ویژه در دو زمینه بسیار مهم ترانزیت و انرژی وجود دارد و هر دو کشور در مسائل بسیار مهم منطقه‌ای و بین‌المللی دیدگاه‌های مشترکی دارند، اما نکته مهم دیگری که باید در مناسبات اقتصادی با هند مورد توجه قرار داد، آن است که هند منافع محور است. بر اساس این، هند در جاهایی با آمریکا واگرایی دارد و در جاهایی هم‌گرایی دارد و در واقع بر اساس منافع خود حرکت می‌کند. در خصوص مسئله نفت نیز اگرچه در بیشتر مواقع

اقتصادی‌تر و امن‌تر ایران در دستور کار تمام سازمان‌ها و نهادهای متولی قرار گیرد.

- **تعریف پروژه خط لوله گاز ایران - هند:** باتوجه به وضعیت مبهم پروژه خط لوله گاز ایران - پاکستان - هند از یکسو و از سوی دیگر پیشنهاد مقامات هندی درخصوص احداث خط لوله گاز زیردریایی ایران به هند از بندر چابهار به پوربندر هند که بر اساس مطالعات هند، ۵ تا ۵/۵ دلار به‌ازای هر میلیون (Btu) هزینه خواهد داشت، پیشنهاد می‌شود تا در راستای افزایش همکاری ایران و هند در حوزه انرژی، مطالعات لازم درخصوص عملیاتی کردن این پروژه صورت گیرد. اگرچه این پروژه نیازمند سرمایه‌گذاری کلانی است، اما سرمایه‌گذاری مشترک ایران و هند در صادرات گاز طبیعی به هند، پیشنهاد مناسبی به‌نظر می‌رسد.

- **به‌کارگیری دیپلماسی اقتصادی و سیاسی هوشمندانه در مقابل کشورهای بازدارنده روابط ایران با هند:** همان‌طور که می‌دانیم روابط و مناسبات هند با کشورهای آمریکا و برخی از کشورهای عربی مانند عربستان در ایجاد واگرایی و بازدارندگی در روابط و مناسبات تجاری و سیاسی هند با ایران به‌ویژه در حوزه مبادلات انرژی نقش مهمی داشته است. در سال‌های اخیر نیز دیدار مقامات سطح بالای هند با کشورهای حوزه خلیج‌فارس به‌شدت افزایش یافته است. این خود سبب شده تا روابط دو کشور ایران و هند به‌دلیل چالش‌های منطقه‌ای که ایران در این حوزه درگیر است، به‌خوبی پیش‌نبرد و با وجود فرصت‌های ژئوپلیتیکی که هر دو کشور در اختیار

بر اساس نتایج این مطالعه، اگرچه تحریم‌های آمریکا علیه ایران، روابط تجاری دو کشور ایران و هند را محدود کرده است، اما انتظار می‌رود که هند از منافع خود در منطقه به‌ویژه درخصوص بندر چابهار و افغانستان و آسیای مرکزی چشم‌پوشی نکند. در این راستا، به‌نظر می‌رسد که مهم‌ترین زمینه‌های همکاری دو کشور ایران و هند، بندر چابهار و منافع انرژی هند در خلیج‌فارس است. علاوه بر این، باتوجه به تراکم جمعیتی هند، این کشور می‌تواند یکی از بهترین کشورها جهت هدف صادرات باشد. حال باتوجه به جایگاه ایران در ارتقای وضعیت اقتصاد سیاسی کشورهای محصور در خشکی آسیای مرکزی و ضرورت ایجاد پیوند و ارتباط مؤثر آن‌ها با سایر نقاط جهان به‌ویژه با قدرت نوظهوری هند به‌عنوان همسایه دارای ظرفیت بالای راهبردی با ایران، در ادامه برخی از ملاحظات مهم به‌منظور تقویت و گسترش مناسبات با هند در حوزه‌های اقتصادی و سیاسی پیشنهاد شده است.

- **تکمیل طرح‌های ناتمام برای افزایش ظرفیت همکاری:** در راستای افزایش همکاری‌های راهبردی با هند، تکمیل طرح‌های ارتباطی شمال شرق - جنوب (برای مثال تکمیل بزرگراهی و راه‌آهن سرخس - چابهار)؛ مسیرهای شرق به غرب (ارتباطات با افغانستان، ترکیه و عراق در مسیرهای مختلف)؛ خط لوله انتقال گاز ایران به هند و یا حتی سازوکار ارتباط چابهار - گوادر با اولویت و جدیت و با ایجاد متنوع‌سازی راه‌های ارتباطی آسیای مرکزی از مسیر

مبادلات ایران و افغانستان افزایش یابد. بنابراین، باتوجه به منافع مشترک ایران و هند در پروژه زرنج - دلارام دو کشور می‌توانند در این زمینه نیز همکاری و مساعدت داشته باشند.

- افزایش تنوع محصولات در سبد تجاری: همان‌طور که بیان شد، در حال حاضر دو محصول عمده در سبد صادراتی هند به ایران، غلات و چای است و در مقابل، سوخت‌های معدنی نیز اصلی‌ترین محصول صادراتی ایران به هند است. این در حالی است که می‌توان کالاهای بیشتری را در سبد مبادلاتی دو کشور اضافه کرد. در این راستا، هند مدت‌ها است که توسعه صادرات گروهی از محصولات شیمیایی مانند: رنگ صنعتی و پلیمر، محصولات شیمیایی آلی و غیرآلی در دستور کار خود قرار داده است. با این توصیف، به نظر می‌رسد که هند برای تولید محصولات شیمیایی خود نیازمند محصولات تکمیلی از صنعت پتروشیمی خواهد بود که در صورت برنامه‌ریزی مناسب از سوی تصمیم‌گیران حوزه تجارت خارجی کشور، ایران می‌تواند تأمین‌کننده مواد اولیه صنعت پتروشیمی هند در تولید محصولات شیمیایی باشد.

- کارآمدسازی مدیریت بندر چابهار: همان‌طور که بیان شد یکی از محورهای مهم در تقویت ظرفیت‌های همکاری ایران و هند، موضوع بندر چابهار است. بنابراین، موضوع مدیریت کارآمد این بندر به منظور بهره‌برداری هرچه بیشتر از سرمایه‌گذاری هند در این بندر بسیار حائز اهمیت است. در کنار عوامل خارجی مانند تحریم‌های

دارند، هنوز سیاست‌های آن‌ها به هم نزدیک نشده است. پیشنهاد می‌شود دستگاه تصمیم‌گیری سیاست خارجی کشور ضمن قاعده‌مند کردن رفتار خود در سیاست‌گذاری خارجی در روابط با قدرت منطقه‌ای و جهانی و همچنین پیشگیری راهبرد دیپلماسی به‌ویژه در عرصه انرژی، از حداکثر ظرفیت محیط خارجی، به‌منظور برطرف کردن موانع همکاری و نیز جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در راستای تأمین منافع ملی، بهره‌برداری کند.

- استفاده از ظرفیت‌های مشترک ایران و هند در افغانستان: همان‌طور که در متن گزارش نیز اشاره شد، هند و ایران منافع مشترک منطقه‌ای در افغانستان دارند. به‌نظر می‌رسد که منافع مشترک ایران و هند در افغانستان در چند زمینه وجود دارد. برای مثال دو کشور ایران و هند هر دو نسبت به حضور گروه‌های افراطی و تسلط آن‌ها در عرصه سیاسی افغانستان هستند. در این راستا، گسترش رایزنی‌های ایران با هند و گفتگوهای استراتژیک می‌تواند در تعقیب منافع ملی دو کشور مناسب باشد. همچنین، هند تمایل دارد بزرگراه زرنج - دلارام را که برای تسهیل دسترسی خود با کشورهای آسیای مرکزی در افغانستان احداث کرده است به‌منظور تجارت زمینی و دریایی خود در منطقه غرب آسیا و خلیج فارس به چابهار متصل کند و در طرف مقابل ایران نیز تمایل دارد تا مرز میلک را به زرنج افغانستان از طریق بزرگراه زرنج - دلارام متصل کند. زیرا این بزرگراه این امتیاز را به ایران می‌دهد که راه اتصال به شهرهای جنوبی افغانستان کوتاه‌تر شود و به‌دنبال آن حجم

منابع

- آمار و اطلاعات سازمان تجارت جهانی (International Trade Centre).
- آمار و اطلاعات سازمان اطلاعات انرژی آمریکا (EIA).
- گزارش مؤسسه بین‌المللی اکونومیست (Country Report India, 2020)
- محمدی، حمیدرضا و احمدی، ابراهیم (۱۳۹۷)، موازنه‌گرایی در سیاست‌های ژئوپلیتیکی هند (با تأکید بر نقش و جایگاه بندر چابهار ایران)، پژوهش‌های دانش زمین، سال نهم، شماره ۳۳، بهار ۱۳۹۷، صفحات ۶۶-۶۵.
- Nasirpour, Golamreza (2018), Iran-India Relations with Future Prospects, Geopolitics Quarterly, Volume: 14, No 4, Winter 2019 ,PP 165-187.
- Taohidy, Omolbanin (2007), new approach of india foreign policy, Did Digital library, Available at: <http://did.ir>.

بین‌المللی و عدم تمایل شرکت‌های خارجی به همکاری با ایران که در گُند شدن مسیر توسعه بندر چابهار اثرگذار بوده، عوامل داخلی مانند مدیریت ناکارآمد نیز در این موضوع سهم به‌سزایی داشته است. یکی از عوامل اثرگذار بر ناکارآمدی مدیریت بندر چابهار، نبود مدیریت یکپارچه و منسجم است. نبود مدیریت یکپارچه و کارآمد سبب شده تا اطلاعات کافی و مناسب از تجهیزات، امکانات، زیرساخت‌های ارتباطی و تخلیه و بارگیری کشتی‌های بنادر و... وجود نداشته باشد و بازرگانان و فعالان اقتصادی داخلی و خارجی که نیاز به دسترسی به این اطلاعات دارند از آن محروم باشند. تجربه موفق کشورهایمانند آلمان، هلند، بلژیک و مالزی مؤید این موضوع است که راه‌اندازی سیستم جامع اطلاعاتی یکی از پیش‌نیازهای اصلی جهت مدیریت بهینه بنادر است و این کشورها توانسته‌اند با راه‌اندازی سیستم جامع الکترونیک در بنادر خود در هزینه و زمان صادرات، واردات کالا و کانتینرها صرفه‌جویی کنند و شفافیت و کنترل بیشتری بر ترانزیت کالاها داشته باشند. بنابراین، راه‌اندازی چنین سیستمی به‌عنوان یک راهکار جهانی برای مدیریت بهتر بنادر کشور از جمله بندر چابهار توصیه می‌شود. حال باتوجه به نقش بندر چابهار در تعاملات منطقه‌ای ایران و هند، برداشتن گام‌های مؤثر در راستای مدیریت کارآمدتر بندر چابهار، می‌تواند در توسعه و گسترش روابط سیاسی و اقتصادی دوجانبه دو کشور ایران و هند را تسهیل کند.